

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО
ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старио Дубровника Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеџике модернизма у лирској џпрози Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребџић, <i>Трајом Андрићеве сџваралачке еволуџије у раној лирици и збиркама џесама у џпрози Ех Понто и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Миронја, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations – collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – џуџ кроз знакове Андрићеве сџваралачке џива</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на оџасном џуџу – краџки џоворни изрази усменој џорекла у Знаковима поред пута Иве Андрића: засџуџљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road: spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи у џпроцесу обликовања Проклете авије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића – о џтрадиционалном доживљају оносџраној и неким елементима фолклорној модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci“ by Ivo Andrić and the tradition notions about other world and folklore model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка џерминологија и џена симболика у џумачењу Андрићеве дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна трага иривоједака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуирашњу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеве ирсџенови (за иоеику композиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иојединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причама „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza“ and “Mustafa Madžar“ by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њуиша*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуирија*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајцић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђевић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћурија*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзоволне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћуџија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописнога члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописнога члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовога књижевнога рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „... зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровекованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича само себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостубачно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Мирко ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна прострaнства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспаване ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у вино буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросџи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца златни круи*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *йрећуџи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или чуо, затим онима које су *писане* или *шћампане*, а напоследку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста прости игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿуѿа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутих белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свети*, *бели дан*, *бели цар*, *беле њеле*, *бела застава*, *бела маија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана...*, презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јарког сунца* и *злаћних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ЕЛЕМЕНТИ ПОЕТИКЕ МОДЕРНИЗМА У ЛИРСКОЈ ПРОЗИ ИВЕ АНДРИЋА

СТОЈАНКА МИЛАНОВИЋ*

С а ж е т а к. – У својим првим књигама Иво Андрић је поистоветио стваралачки поступак с метафизичком делатношћу, у којој су удружене песничка и религиозна *екстаза*. У делу В. Витмена видео је претечу модерне поезије, а у животном путу Фрање Асишког јединствен пример саживљавања са светом и природом.

Кључне речи: *Ex Ponto*, *Немири*, интуитивна лирика, исповедни, молитвени тон, неодвојивост мудрости и аскезе

ИВО АНДРИЋ КАО ЧЛАН ГРУПЕ УМЕТНИКА

Културна обнова Југославије после Првог светског рата, везује се за генерацију стваралаца који су као *Група уметника* наступили у Београду 1919. год. На првој књижевно-музичкој вечери представили су се: С. Миличић, С. Пандуровић, Ј. Косор, Д. Марковић, М. Королија, И. Андрић и Т. Манојловић. Сведочанства о раду *Групе уметника* оставили су песници Т. Манојловић и М. Црњански.

Члановима ове уметничке заједнице Т. Манојловић је сматрао све модернисте који су се залагали за победу новог духа у уметности (Манојловић 1998: 434–435). Књига *Ex Ponto* била је „у доба *Групе уметника* најодушевљеније примљено песничко дело“. Иако „је написана у прози, по свом надахнућу и тону то је чиста лирика: суморне, болне сањарије, медитације, успомене, писма из сужањства која су, под својим овидијевским насловом дубоко коснула у срце нашу прву поратну омладину“ (Манојловић 1944: 99).

М. Црњански је у својим *Литерарним сећањима* (1929) писао о покретању часописа *Дан* и оснивању *Групе уметника*. *Дан* је „издао *Берзелеза* Ива Андрића. Око њега, и поводом његових бројева, говорило се, први пут, у Београду, о некој „послератној“ књижевности, о нечем различитом од предратног“. Андрић је био „најомиљенији послератни“ у Београду.

* Панчево, Техничка школа, stojankamilanovic@gmail.com

Његов *Ex Ponto* знао се“ (Црњански 1999: 101–104). Црњански је сматрао да је „срж Андрићеве душе, бескрајан страх од греха“. У његовој „тишини“ видео је „бледу сенку нечег црквеног. Налазим да је трагично веровати у књиге, уопће веровати. Андрић верује“ (Црњански 1919: 362–367).

Оглед Милице Јанковић *Иво Андрић „Ex Ponto“* (Мусао, 1919), чува неколико запажања драгоцених у погледу документовања правца ране рецепције Андрићеве прве књиге. М. Јанковић о Андрићу говори као о песнику који је у песмама „љубави и бола оголио своју душу. То су исповести, то су молитве, то су псалми, то је Јеванђеље“ (Јанковић 1919: 73–75). Ауторка која је била један од сарадника *Књижевної јуџа*, приметила је оно што ће у будућности многи понављати: да је Андрић, попут Достојевског, у тамници пронашао своје стваралачко *ја*. Истакла је да његове песме у прози имају особине молитве, односно дубоке личне потраге за Богом. Савремени проучаваоци књижевности указују на то да су се и други писци тог доба, вратили средњовековним жанровима (молитви, библијском версету). Бојана Стојановић Пантовић сматра да су прве књиге И. Андрића исписане „у надахнутом, каткад реторски подигнутом религиозно-медитативном емоционалном регистру“ (Стојановић Пантовић 2012: 103).

Волѝ Виймен – ѝреѝмеча модерноѝ ѝесниѝиѝва

Једна од заједничких одлика читаве генерације послератних песника, био је исповедни тон њихове лирике који је проистицао из аутентичног доживљаја стварности. Ови песници су сматрали да велику поезију не може изнедрити култура и ерудиција, већ богато животно искуство, што је потврђивало и дело В. Витмена.

У *Књижевном јуџу* (1919) есеје о В. Витмену објавили су: Иво Андрић и Аница Савић Ребац. На почетку свог огледа, Андрић је истакао неодвојивост поезије и животног искуства. Упознавши „књижевност од Буде и Бога Христа до Хегела“, читајући „Хомера, Софокла, Русоа“, у Витмену је сазревало сазнање „о јединству духа и материје“. Песников „мистични занос“ рефлектовао се кроз осећај „сродности са људима, животињама, стварима, као и са удаљеним планетама“. Пред његовим „видовитим очима“ отворио се „пут човечанства. Глас божји у њему се јавио на додир природе и човека, велики смисао развјетка, братство људи и лепота свега света“ (Андрић 1976: 157–159).

Позивајући се на традицију великих „песника–пророка“, И. Андрић се приклонио оној струји у модерној поезији која је ствараоца прогласила за „ново“ божанство, а у уметности препознала „нови“ облик религиозности. Идеја о „видовитости“ песника, као и лирска експликација те замисли у *Ex Pontu*, потврђују да је млади И. Андрић ствара-

лачки поступак доживљавао као продукт несвесне делатности.¹ Замисао уметника кроз кога проговара „Бог и природа“, сагласна је са оновременим естетичким теоријама; Бергсоновим мистицизмом и Крочеовом теоријом интуиције. Нешто пре него што је Андрић у *Књижевном јују* писао о „мистичном заносу“ В. Витмена, Б. Лазаревић и Т. Манојловић у крфском *Забавнику*, образложили су своје схватање уметничког стварања као „метафизичке“ делатности, која у знатној мери зависи од „видовитости великог духа“ (Лазаревић 1918: 389).

Док је осећао необичну сраслост са шумама, небом и звездама, лирски субјект књиге *Немири*, био је истовремено свестан сопствене немоћи да сазна праву истину о свету.² Идеја да уметност не може понудити поуздана сазнања о „видљивом и невидљивом“ свету, већ искључиво „слутњу“, односно интуитивну интерпретацију стварности, била је блиска и другим модернистима. Мистичним поистовећивањем субјекта са објектом, песник потврђује своју везу са апсолутом, јер се и сам окушава у улози творца нових светова – „нових облика, као нека друга природа“ – запазио је Андрић у есеју „Разговор са Гојом“ (*СКГ*, 1935).

У часопису *Мисао* (1922) Р. Младеновић је објавио два есеја са елементима експресионистичког манифеста: „Интуитивна лирика“ Т. Манојловића и есеј „Бергсонова естетика“ С. Винавера. Заједничка одлика свих модернистичких текстова посвећених интуицији, било је залагање за „нови“ ритам, слободан стих, нове хибридне жанрове, неспутаност форме изражене кроз фрагментарност и разбијеност композиције. Своју „видовитост“ авангардни „песници – пророци“ изједначавали су са интуитивним доживљајем садашњости. Пут према трансценденцији видели су у поновном откривању иманенције.

У првим деценијама XX века песништво је почело да проблематизује појам Бога, ослањајући се на хеленску *йриродну теологију*, односно „теорију природе божанства како се оно открива у природи стварности“. Основне замисли *йриродне теологије* инкорпорирани су у учење Св. Августина (*О држави Божјој*) (Јегер, 2007: 9–10). У огледу о Петрарки (*СКГ*, 1927) И. Андрић је запазио да је ренесансни песник „у коме су се били бојеви какве познаје само хришћанска душа уклештена у грешном телу“, много „читао Св. Августина, најопоријег и најљудскијег од свих светитеља“ (Андрић 1976: 91).

¹ „Често се, док лежим **полуснен** у тами, **јави мисао** свијетла и нова. Кроз тај чудни **час између јаве и сна** пролети као комет. И мада се је чинила спасоносна и **велика као објављење**, покрије је сан и она се изгуби.“ (Подвукла С. М.) (Андрић 2016: 68–69)

² „Боли ме, јер **само слутим**. Чекај, још која ноћ, још који леден пут и зацијелит ће **моја слутња као рана**.“ (Подвукла С. М.) (Андрић 2016: 129)

Св. Августин (353–430) и његов следбеник Франческо Асишки (+1226), представљају парадигму средњовековне *теологије искушва*, која је учила да је живот најбољи пут ка познању трансценденције. За *теологију искушва*, везује се идеја да интроспекција води спознаји сопственог ума, који је заправо одраз саме „Божје слике“ (Пеликан 2011: 369–370). *Исјовести* Св. Августина утицале су на многе западне теологе, али су успоставиле и дијалог са „интуитивном“ струјом наше поезије која је пут ка спознаји света и трансценденције такође видела у испитивању сфере субјективног.

У огледу о В. Витмену који је био саставни део књиге *Основе и развој модерне поезије*, Т. Манојловић је о америчком песнику говорио као о веснику модерне светске поезије. „По свом дубоко религиозном основном надахнућу“ Витмен је „сродан пророцима и проповедницима Старог завета“. С друге стране, „радосна афирмација живота“ у његовој поезији, „проистиче из једног присног пантеистичког осећања и заноса, који не чини више разлику између вечног и пролазног, између духовног и материјалног. В. Витмен са истим љубавним жаром слави Бога, природу, човечанство, тежње, окршаје и победе силовитог модерног живота, `новог човека` уопште“ (Манојловић, 1998: 146–150).

Свест о неодвојивости живог и неживог света В. Витмена, подсећа на пантеистички доживљај природе Фрање Асишког, о коме је И. Андрић подробије писао у огледу „Легенда о св. Франциску из Асизија“ (СКГ, 1926). Витменов појам „братства људи“ може се упоредити са идејом фрањевачког братства. Поставши „кавалери Госпође Сиротиње“, фрањевци су се одрекли друштва и вратили се једноставним начелима јеванђеоског хришћанства, у коме човек није био отуђен од природе. Лирски субјект књиге *Ex Ponto* у затвору је осећао велику присност са својом „браћом сужњима“, али је искусио и мистично јединство с природом. Размишљао је о братству које повезује патња, „велика трагедија човечанства“ симболизована Христовим страдањем на Велики петак (Андрић, 2016: 25–26).

У првој књизи лирске прозе (1918) као и у есеју „Волт Витмен“ (1919), Андрић је сведочио о надмоћи сфере духовног над телесним. Лирски субјект књиге *Ex Ponto* знао је „да напори духа могу бити неочекивано велики и далеко изнад телесне снаге“. У тамници је схватио значење „превеликог бола. Кад једном изгубимо све, онда осјетимо лакоћу за коју нема имена, јер то је лакоћа превеликог бола“. У духу платонских и питагорејских представа о животу, говорио је о љубави према природи и „убогој браћи својој, чији је живот нестални прамен свијетла између двију бесконачности“ (Андрић 2016: 27–28).

Песник одметник од друштва

У једном од својих осветљења прве књиге И. Андрића, М. Црњански је указао на блискост песниковог погледа на свет и пантеизма својственог хеленској култури, али и религијским системима Оријента. У чланку објављеном у *Јединству* (1919), Андрићев непосредан доживљај природе повезао је с јапанском уметношћу (Црњански 1999: 279).

У књизи *Немири* налази се „Прича из Јапана“, у којој писац у духу алегорије, карактеристичне за целу генерацију модерниста, говори о аутономији уметничког стварања. Радњу своје приче сместио је у далеку прошлост „царства на Седам Отока“. Противречну позицију песника који стоји разапет између стварног света и утопијске реалности, Андрић исказује фигуром *ловца*.³ И други модернисти су изједначавали позицију ловца и песника који трага за својом уметношћу, онако како је митски Актеон трагао за Артемидом (*Бајка о Актеону* Т. Манојловић). Судбина Актеона који је својим животом платио сусрет с „нагом Дијаном“, потврђује замисао да без велике жртве, стваралац не може доспети у поље неизрецивог. У *Ex Pontu* Андрић је сведочио да „умирање“, односно умртвљивање тела и спутавање чула, претходи ослобађању духа.⁴ Допирање до највећих животних истина, доживљавао је у духу познатог Августиновог схватања да „бити мудар значи умрети за овај свет“. Св. Августин је „истини“ (*essentia*) супротстављао „непостојање или ништа“ (*nihil*) (Бичков 2010: 399–401).

У есеју „Разговор са Гојом“ (*СКГ*, 1935) Андрић је заокружио свој портрет уметника као одметника „изван закона“, чији се обриси назире иза фигуре песника у „Причи из Јапана“. Подвукао је да „између уметника и друштва постоји, у малом, јаз који постоји између Божанства и света“. Уметник „отима из мрака непостојања или из тамнице коју представља ова повезаност свега са свиме у животу, из тог ништавила, или из тих окова отима комадић по комадић живота и сна људског“. Стваралац је за Андрића „одметник у вишем смислу речи, осуђен да натчовечанским напорима допуњава неки виши, невидљиви ред, реметећи овај нижи, видљиви, у ком би требало да живи целином свога бића“ (Андрић 1976: 14–15). Позивајући се на античке митове (о Орфеју, Дионису, Актеону) и естетичку мисао Св. Августина, западноевропски песници (Р. М. Рилке, Т. С. Елиот, П. Валери) почетком XX века дефинисали су уметност као трансцендентално искуство.

³ „Ми, пјесници, смо за борбу рођени; страсни смо **ЛОВЦИ**, али од плијена не једемо“.(подвукла С. М.) (Андрић 2016: 99)

⁴ „Све је у мени мртво; тако ми је добро. Не допире до мене звук, умро ми је очињи вид. Изгубио сам све и нисам више човјек, него немирна бесна мисао“.(Андрић 2016: 9)

Боравећи у тамници И. Андрић је осетио нераскидиве везе између света живих и мртвих. Не налазећи више „ослона у својој души“, окренуо се прошлости, дозивајући у помоћ „снаге мртвих нараштаја“. Лирски субјект књиге *Ex Ponto* осећао је да „слабо покопавамо наше мртве“. Само на „једну ријеч, обичну и свагдашњу, моји мртви ускрснуше у мени“ (Андрић 2016: 65–66). У збирци *Немири* потрагу за невидљивим средиштем света у коме су живот и смрт нераскидиво повезани, песник је исказао необичним преплетом корења, живаца и мишића (Андрић 2016: 108).

Ствараоци с почетка прошлог века пронашли су додирне тачке с периодом позне антике, односно раног хришћанства. У програмском тексту „Нови дух и песници“ (1917) Г. Аполинер је запазио да се модерна култура вратила средњовековним темама и хришћанству које је изнедрило тип спиритуалног, контемплативног човека.⁵ Модернистима је нарочито занимљиво постало учење Св. Августина, који је процес познавања истине схватао као узношење од телесног ка бестелесном. Августиново повезивање личног и религијског искуства утицало је на Фрању Асишког и Дантеа. Дантеов августинизам најбоље исказује *Божанствена комедија*, у којој Вергилије као симбол разума не уводи песника у Рај, већ то чини Беатриче. Ауторитети из прошлости на које су се позивали многи модернисти, налазили су у „виђењу Бога“ завршетак свих човекових учења, која надилазе било какво природно искуство. Постоје „предукуси виђења којих су неки удостојени у искуству овоземаљског живота“, као на пример у сну. „Упражњавање молитве нарочито води ка таквом искуству, када „светло просветљујуће благодати“ преплави ум и оспособи га „да продре у најдубље тајне надахнућем (благодати)“ (Пеликан 2011: 356–370).

Окретање послератног песништва метафизичким темама била је општа одлика младе генерације. У приказу збирке *Лелек себра* (Мисао, 1921) Т. Манојловић је закључио да се „метафизичко, односно религиозно схватање већине наших најновијих песника, своди на хришћански или пагански обојен пантеизам“. Посебно је апострофирао утицај „мистичне и дуалистичке“ поезије „усавршитеља католичке метафизике“ – Д. Алигијерија (Манојловић 1997: 444–445). У интуитивној уметности с почетка XX века уважавао се субјективни елемент у интерпретацији вере, који се изворно везује за теологију XII и XIII века.

Молитва као средњовековни жанр била је подстицајна за форму песме у прози (Стојановић Пантовић 2012: 98). Експресионисти су сусрет с Божанском љубављу проналазили у дубинама сопствене душе. Поред непосредног болног обраћања Богу, у Андрићевим првим књига-

⁵ „Због тога ћете наћи трагове пророчанства у већини дјела замишљених по новом духу“ (Аполинер 1984: 64).

ма, срећу се и христолика виђења. „Према мени је сјео Судија. Он је био већи него што је од неба до земље, његова је снага била над сваку снагу, између палца и кажипрста држао је сунце као ситну свијетлу ствар, а у очима његовим које су биле дубље од океана и веће од небеса нисам видио свој лик, него само једно бескрајно поље модре, неумољиве истине“ (Андрић 2016: 54). На почетку књиге *Немири* песник се присетио једног сна из детињства, у коме му се јавио „светац, блијед и окружен цвијећем као мртац, и предао ми распело које је њему дотежело“. Иза фигуре светитеља који песнику предаје „крст сиромаштва“ и „терет великих завјета“, назире се најпознатији „сиромашак Христов“ – Св. Фрања Асишки (Андрић 2016: 79).

Метафизика светлости и соларни култ повезују Андрићеве ране *визије* с традицијом која је настала преплитањем хеленског пантеизма и хришћанске мистике. Од епохе маниризма уметничка лепота се оправдала сличношћу са савршеном „унутрашњом представом“ или идејом. Сматрало се да савршена идеја дела не постоји искључиво у „Божанском уму“, већ је у одређеном ступњу присутна и у уму стваралаца. Ове платонистичке замисли оживљавале су у различитим видовима у теорији уметности од маниризма, класицизма, романтизма, све до почетка прошлог века, када их је реактуелизовао експресионизам (Панофски 2002: 108–127). У духу маниристичког поистовећивања стваралаштава са срећним спојем божанског надахнућа и занатске вештине, Андрић је уметничко стварање изједначавао с беспрекорним умећем златара.⁶ По овом схватању, уметничко дело је израз духовне лепоте која „исијава из лица Божјег“ посредством стваралачке синтезе. Вагра и светлост симболизују „одблесак или зрак сјаја који произлази из лица Божјег“.

У Андрићевој песми „Сан“ (1917) сунце се појављује као посредник између светова. „На прозору сунце / Божјој Мајци свете руке љуби; / Шаровит полумрак / Небеског огња и Њеног модрога скута / Лего на камен“ (Андрић 2016: 160). У *Ex Pontu* сунце и светлост постају спона између утамниченог сина и мајке која плаче и моли се. „Јер ко да ме избави ако не тешка суза твоја на божјем длану? А ја те поздрављам јутром по сунцу што злати моје тешке решетке и у исти час сја теби на бијелој калдрми наше авлије“ (Андрић 2016: 12). „Бог избија као свијетло из сваке ствари створене и сваког живота који се миче“ – стоји у *Немирима* (Андрић 2016: 83).

⁶ „Често ми се причиња да сам јак и сталан, да сам већ довољан сам себи, да сам се извио над ропство тијела и власт судбине и да само треба да сједнем и положим руку на дјело и да радим, ведрог духа, смирена срца, дуго, устрајно и одушевљено као стари златари“ (Андрић 2016: 69).

Аскејџизам и мудросџ

У првој деценији прошлог века у нашој средини се пробудило интересовање за културу Далеког истока. Први преводи нобеловца Р. Тагоре појавили су се непосредно пре рата, а током 1917. и 1918. год. у крфском *Забавнику* штампани су многобројни одломци из *Градинара*. Црњанског су привлачиле древне источне културе, те је приредио *Анџолоџију кинеске лирике* (1923) и *Песме старој Јајана* (1928). С обзиром на то да се инспирисала „источњачком слутњом вечног кружења материје“, наша целокупна послератна књижевност добила је карактер „нове религиозности“ – сматрао је М. Црњански (Црњански 1929: 447 – 450).

Утицај хеленске и индијске традиције, сусрео се у уметности модернизма у оживљавању идеје о кореспонденцији између микросвета и макрокосмоса. Подређујући различите конфесионалне оквире својим стваралачким захтевима, песници „нове осећајности“ сведочили су о постојању једне „више реалности“ која све прожима и уређује. Романтичарска чежња за даљинама, у *Ex Pontu* је удружена с мотивом буђења уметничке самосвести. Песник је свесно заменио свој „стари скитнички дамар, белим папиром“ на коме је означавао „пут својих мисли и лијет својих осећања“.⁷

Најављујући предавање Р. Тагоре у Београду 1926. год, С. Винавер је указао на сродност између неких идеја хиндуистичке религије и хришћанства. Хришћанској култури израслој из окриља хеленизма, био је близак „космички осећај свеопште хармоније и љубави индијске душе“. У Тагориним „молитвеним заносима“ провејавала је „доктрина о сеоби душа, о преласку наше душе у душе звери, облика, цвета и звезда, о душевном општењу у целој природи, о буданском милосрђу“. Тагоре је тврдио да је „лепота у сиромаштву, да се треба удаљити од лажне социјалне културе блеска и заблуда, да треба постати скитница и потукач Бога ради, душе ради“. Све ове замисли инкорпориране су у хришћанство, те је Тагорина поезија доживела велику славу у целој Европи, нарочито у Немачкој. У другом делу свог чланка, Винавер разобличује привидно оријентални дух Тагориног песништва. Тврди да је „његово надахнуће парафраза јеванђелских душевних истина и легенди о св. Фрањи. Критичари су доказали да је Тагоре запевао европске идеале, старе идеале мађијски образложене, наметнуте, јаче и дубље у јеванђељу и *Цветићима* Фрање Асишкога, у ова два васионска светла извора“ (Винавер 1926: 426–428).

⁷ „О, Боже, зашто си ми дао срце које ме без престанка вуче за даљином и љепотом невиђених крајева? Зашто си учинио да срећа моја увијек борави ондје гдје мене нема? Чему вјечни огањ нестална срца? Чему заноси који се кају и освећују? О, Боже, чему сва мука вјечно жедног и вјечно свјесног ја?“ (Андрић 2016: 39).

У години када се обележавало седам векова од смрти великог аскете Франческа из Асизија (1926), у водећим београдским књижевним часописима објављено је много чланака о св. Фрањи и Р. Тагори. О томе можда најбоље сведочи *СКГ* (1926) у коме је поред огледа И. Андрића о Асишком, путописа *Асиза* М. Црњанског, приповетке С. Миличића и песама Б. Ковачевића хришћанске инспирације, објављено и неколико прилога о браманизму и значењу уметности индијског нобеловца. Истовремено буђење интересовања за далекоисточне културе и за живот светитеља из Асизија, повезује идеја о неодвојивости аскетизма и мудрости. У мудрости пронађеној на путу има неке врсте крајњег аскетизма, који у западном хришћанству најбоље персонификује оснивач фрањевачког реда. У свом јасном опредељењу да иде „против струје“, да се лиши свих чари материјалног живота, св. Фрања је показао не само личну неустрашивост, већ и критички однос према хришћанству које се одвојило од јеванђеоског учења. Захваљујући својој „чудесној упорности“ коју имају само „светитељи и „будале Христа ради“, свети Франциско је успео да „издејствује „да му папа одобри Регулу и рад по њој. Тако је његов духовни покрет остао у оквиру званичне цркве, иако је у ствари био реакција на дух који је у то време у цркви владао“ – наводи се у огледу „Легенда о св. Франциску из Асизија“ И. Андрића (*СКГ*, 1926) (Андрић 1976: 80).

Попут индијских мудраца или грчких филозофа који су своју критику друштвеног лицемерја исказивали подвижничким животом, и Св. Фрања је самопорицањем и крајњом уздржаношћу исказивао свој однос према упливу материјалних вредности у сферу духовног. Пут који је одабрао оснивач покрета *свѣтої сиромашѣва*, необично се подударио са схватањима модерних уметника. Песници с почетка прошлог века полазили су од сна о стваралачкој инспирацији са елементима божанске објаве, али су у својим делима тежили рационализацији и сазнавању света понирањем у дубине властитог духа и природе која их окружује. У својој поезији, есејима и романима И. Андрић је писао о аскетском идеалу као животном стилу који није потпуно ишчезао, иако за њега у савременом друштву има све мање разумевања.⁸

Генерација послератних модерниста трагала је у природи и звездама за одговорима на питања која нису могли пронаћи у стварности. Франциско Асишки је „својим животом и радом, дао такав пример саосећања и саживљавања са светом и природом, какав не налазимо ни код

⁸ „Просте и убоге средине су позорнице за чуда и велике ствари. Храмови и палате у свој својој величини и лепоти у ствари су само *дојоревање* и доцртавање онога што је никло или плануло у простоти и сиротињи. У простоти је клица будућности, а у лепоти и сјају непреварљив знак опадања и смрти“. И. Андрић, *Разговор са Гојом*, *СКГ*, 1935. (Андрић 1976:13)

једног аскетског духа, ни пре ни после“ њега. У *СКГ* (1926) И. Андрић је посебно нагласио околност да је Асишки као младић доспео у тамницу, пошто је учествовао у рату с Перуђом. „Већ тада је свима пала у очи велика ведрина и морална снага с којом је подносио све тегобе заробљеничког живота. У тамници у Перуђи завршена је фаза једног унутрашњег процеса који је давно отпочео“, а чији је епилог било „одрицање од света“ Фрање Асишког (Андрић 1976: 75–76). У *Ex Pontu* усамљени двадесетогодишњи песник, скрхан сазнањем о ђудљивости судбине која га је довела у тамницу, окреће свој поглед према небу, покушавајући од звезда да сазна тајну свога удеса – „хоће ли скоро моја зора?“ Загледавши се у звезде, песник је признао да је у тамници био суочен с границама сопственог сазнања, те је потрагу за истином пренео ван сопственог бића. Ослонио се на прастару идеју о складу између човека и универзума, којој су се вратили многи послератни песници (Андрић 2016: 52).

У *Ex Pontu* И. Андрић на више места говори о животу као оствареном сагласју између радости и бола, „страдања и гријеха који се употпуњују као калуп и његов одљевак“.⁹ У *новој* поезији окренутој спиритуалним садржајима, оживела је својеврсна контаминација неоплатонизма и средњовековне теолошке и естетичке мисли Св. Августина и Франческа Асишког, који су остали упамћени као филозофи хришћанства, али и као песници. Аскетски идеал живота Св. Фрање који је свевременском учинио „дилему: видљиво или невидљиво, земно или небеско“, Андрић је пренео на позив уметника који из сфере „ништавила или невидљивога“, преводи „нове облике“ у димензију „видљивога“ (Андрић 1976: 14–15).

Преишћање њесничке и религиозне екстазе

Почетком XX века генерација *нових* песника успоставила је креативни дијалог с древном Хеладом, Дантеом и ренесансном ликовном уметношћу. После Првог св. рата Т. Манојловић је писао о стварању универзалне европске културе, чије корене је видео у ренесанси као колевци космополитског духа Европе. Сматрао је да „античка и јелинско-римска култура“ представљају прво велико остварење тежње за формирањем универзалне културе, која је затим, у делимично измењеном облику, пренета у хришћанство. „Ренесанса као синтеза средњовековно-хришћанског и античко-паганског духа, извор је модерног осећања и схватања живота“ (Манојловић 1998:7).

Интересовање за ренесансну уметност и филозофију, у којима су се обновили основне замисли пресократоваца о преплетености живог

⁹ „Поимам и схваћам невидљиву логику свих догађаја у човјекову животу. Не ријечима и не мислима само, него свом дубином цијелог бића свог осјећам дивну, неумољиву равнотежу која влада у свим нашим односима“ (Андрић 2016: 9).

и неживог света, била је заједничка одлика *младе* песничке генерације. Идеја о еманацији и хармонији између макросвета и микроуниверзума, назире се у *Ex Pontu* иза Андрићеве замисли живота као бесконачног мозаика. „Живот није истргнуто повјесно како се чини оку нашем кратка вида. У Богу је свршетак мисли која нам се губи у очајан бескрај. Ми нисмо атоми прашине која се у облацима без циља диже љети над друмовима, него сићушни дијелови бесконачног мозаика коме ја не могу ни наслутити смисао, облик ни величину, али у ком сам, ево, нашао своје мјесто и стојим побожно као у храму“ (Андрић 2016: 11).

Св. Августин је указао на континуитет мишљења које премощује понор између пресократовске и Платонове филозофије и хришћанске традиције (Јегер 2007: 11–15). У својој концепцији уметности узорни песник модерниста Д. Алигијери, ослањао се на древне орфичке представе о надстварном свету, које су касније реактуелизоване у ренесанси и модернизму. У духу идеалистичких замисли, И. Андрић је супротстављао „царство материјалних закона и анималног живота, свету мисли“ који је по њему „једина стварност. Наше идеје носе чудан и трагичан карактер предмета који су спасени из бродолома. Оне носе на себи и знаке заборављеног другог света из којег смо некад кренули. Јер, оне су у непрестаној борби са тим новим, њима у суштини противним светом, и у исто време у сталном преображавању и прилагођавању томе свету. Отуд је свака велика и племенита мисао странац и путник“ – запазио је у есеју „Разговор са Гојом“ (СКГ, 1935) (Андрић 1976: 28).

У прве две књиге песама у прози Андрић је покушао да сагледа природу стваралачког поступка. Да би могао да пева о свету, песник мора да напусти димензију субјективног и саобрази се с природом. „Видјећи многе промјене око себе, затрепта жеља у мени да живим довјек и да падам по свему као сјај и вјетар, и бијела магла коју доноси јесен. Зажељех да имам душу свијетлу и хладну као око у животиња и површина вода, душу којој је једнака воћка која труне у трави, а мрави буше у њој вијугав ходник, као и клица која, блиједа од напора, пробија каљаву опну, којој је једно те исто грохот и фијук бурна мора у шпиљама и топла тишина кад без трепета и даха излази мјесећ“ (Андрић 2016:115). Посежући у *Ex Pontu* за невиним светом „буба и трава“¹⁰ Св. Фрање, И. Андрић је предочио неутешну жељу песника да опевају и овај и онај свет. Иза симбола клице која спаја таму подземља и бледу „сенку месечине“, назире се слика космичке вертикале (*axis mundi*), присутне и код других послератних песника.

¹⁰ „Када руком разгрнем мокру траву, угледам на дну, влажном и росном, безброј бубица, гусјеница и пужића; кад подигнем камен, разбјегне се испод њега читав један свијет стонога, црви и личинка. Испрва сам осјећао страх и одвратност према том тамном свијету љигавих животињица, који живи у мраку и влази, али се сада, остављен од људи, све више спријатељујем с њима.“ (Андрић 2016: 28).

У међуратној поезији обновио се тон исповедне лирике, чије су претече били Дантеова *Comedia divina* и Августинове *Исјовесџи*, као јединствен пример преплитања религиозне и поетске екстазе. Библија и централне догме хришћанске цркве биле су надахнуће многобројним нецрквеним стваралачким умовима, од средњег века до модернизма. На почетку свог есеја о Фрањи Асишком, Андрић истиче да је „личност великог мистика и аскете инспирисала песнике од Дантеа до Анатола Франса и Д`Анунција, па Ђота и сликаре ренесансе“, све до почетка прошлога века, када „сиромах из Асизија“ није био само „предмет интересовања историје религија и цркава“, него је постао занимљив „и за историју књижевности и уметности“ (Андрић 1976: 80).

Св. Франциско из Асизија

Модернисти су се интересовали и за ону струју средњовековне теологије и поезије, у којој је хришћанско поимање стварности оплемењено пантеистичким доживљајем света. У делима Св. Фрање и Августина оживела је хеленска *филозофија иманентности*, која је учила да се универзум огледа у појединачном. Почетком прошлог века позиција уметника постаје самерљива с подвизима древних аскета.

У целој западној Европи уметничка инспирација постао је живот св. Фрање, који је био непоколебљив у својој „понижности и верности Госпи Сиротињи“. У огледу о Асишком (СКГ, 1926) И. Андрић подвлачи да легенда о његовом духовном подвигу има општељудску димензију. „Јер, по њему, одрицање не значи смрт животне радости. Он је први у хришћанству успео да уклони древни јаз између природе и вере. Док су хришћански анахорети у облицима и гласовима животиња и биља гледали гротескну игру сотоне који хоће да их заведе, дотле Франциско у сваком и најмањем облику живе и мртве природе, види манифестацију божје свемоћи и доброте. Као побожни дервиши на Истоку, дизао је с пута црве и пужеве да их пролазници не би згазили, волео је и штедео дрво, камен, воду и, нарочито ватру“. Св. Фрања је свој присни однос са живим и неживим светом у духу медитеранске традиције, изразио у својој познатој *Песми браћиа Сунца* (*Cantico di frate Sole*) или *Песми створова* (*Cantico delle creature*). На крају есеја о „оснивачу покрета светог сиромаштва“, И. Андрић је превео његову химну Сунцу. У *Ex Pontu* се назире одједи ове химне, у којој се слави и Месец, Ветар, Вода, Киша и сва створења на Земљи. Иво Андрић је волео да посматра како пада киша, „громови су проналазили одзива у њему, вјетрови су“ били његови „пријатељи, олује радости, сунчева жега, наслада“ (Андрић 2016: 24).

Поводом обележавања седамстогодишњице од смрти светитеља из Асизија, о св. Фрањи поред И. Андрића, писали су: М. Црњански, Т. Ма-

нојловић, Р. Петровић, И. Секулић, С. Винавер. Приказујући ликовне радове представника *Групе уметника*, Т. Манојловић је 1919. год. издвојио цртеж Асишког, који је урадио песник – сликар С. Миличић (Манојловић 2007: 20 – 21). Св. Фрањи се вратио у „Божићној поворци“ – песми елиотовске инспирације из збирке *Вайрометии и Бајка о Актиеону* (1928).¹¹ У поворку светитеља, књижевника и музичара који симболизују еволуцију европске духовности, као представнике латинске средњовековне мисли, уврстио је Франческа Асишког и Августина. У овој песми Манојловић прикључује Св. Фрању духовној линији која креће од орфизма, а завршава се у делу Г. Аполинера. Ради се о низу стваралаца који су размишљали о песништву као последици *Божанске објаве*. Примере поезије у којој су сједињене верска и лирска исповест, Манојловић је пронашао у латинској култури код св. Фрање, св. Терезе и Дантеа – „првог модернисте“ како га је назвао Фридрих Шлегел (Манојловић 1997: 53–56).

У огледу „Св. Фрања од Асиза“ (*ЛМС*, 1926) И. Секулић се ослонила на исту духовну вертикалу која од Франческа Асишког и св. Терезе, допире до Дантеа. Ове духове Исидора назива „мистицима који су имали јединствен песнички и светачки ентузијазам. Међу многим мрачним фигурама хришћанског мистицизма, издиже се јединствена фигура св. Фрање, централна фигура у XI певању Дантеовог „Раја“, неодољива фигура Сиромашка“. Безбројне сцене из живота Асишког, католичког свеца приказују у присном додиру с природом. Животиње иду за њим, птице ударају крилима када га виде, што необично подсећа на Орфеја који је кротио животиње и покретао дрвеће. У средњем веку бити *мистиик*, значило је исто што и бити песник. „Код св. Фрање светиња и поезија заиста су истоветност“. И. Секулић је тврдила да су „*Цвеићући* најпознатијег песника хришћанског света, једна од најлепших књижица италијанске литературе. „Песма Сунцу“ је `песма над песмама` целе хришћанске поезије. Инспирисана је ентузијазмом и блиским односом с васеленом, чије мере су данас несхватљиве, данас, кад нико више није у стању да као стари хероји, трубадури и свеци, целог живота не изађе из екстазе и љубави, да и умре у њима“ (Секулић 2010: 182).

И. Секулић је далековидо подвукла значај *Цвеићућа* и „Песме Сунцу“ који су утицали на многе касније ствараоце. Х. Фридрих је сматрао да је модерна лирика богата стиховима у којима звучи универзално песничко, митско и архаично искуство. У модерној поезији фолклорно наслеђе додирује се с причама из средњег века, „при чему може да настане и тако чаробно дело као што су *Нови цвеићући* (1943) К. и И. Гола, који представљају наставак дела *Fioretti* Фрање Асишког. Елиотова *Пусија земља* преузима више мотива из *Ујанишада* и *Библије* и доноси одломке

¹¹ „А наш Фјодор Достојевски / Увалио се међу Св. Франческа / Асишког и Августина“ (Манојловић 2005:13).

цитата или скривене цитате из Р. Вагнера, Бодлера, Шекспира, Овидија, Дантеа, Августина.“ (Фридрих 2003: 181). У генерацији српских неосимболиста, светитељу који је „био најближи Христу“ вратили су се Б. Миљковић¹² и И. В. Лалић.¹³

ЛИТЕРАТУРА

Андрић 1976: Иво Андрић, „Историја и легенда“, *Есеји I*, Београд, Просвета.

Андрић 2016: Ivo Andrić, *Ex Ponto, Nemiri, Lirika, Zrenjanin*, Sezam Book.

Аполинер 1984: G. Apollinaire, *Novi duh, Novi duh i pjesnici*, Split, Logos.

Бичков 2010: Виктор Б. Бичков, *Естетика Отаца Цркве: айолоџије: блажени Августин*, Београд, Сл. гласник.

Винавер 2012: Станислав Винавер, „Р. Тагоре држаће 15. новембра предавање у Београду“, *Време*, 1926. *Душа, звер, свети*, приредио Г. Тешић, Београд, Сл. гласник.

Јанковић 1919: Милица Јанковић, „Иво Андрић *Ex Ponto*“, *Мусао*, књ. 1, св.1, 1919.

Јегер, 2007: Verner Jeger, *Teologija ranih grčkih filozofa*, Beograd, Sl. glasnik.

Лазаревић 1918: Бранко Лазаревић, „Путокази, парерге и паралипомене за једну теорију“, *Забавник*, бр. 18, Крф, 15. 10. 1918. *КРФСКИ Забавник*, приредио М. Ненин, Бања Лука, Бесједа, Београд, Ars Libri.

Манојловић 1944: Тодор Манојловић, *Оiledи из књижевности и уметности*, Београд, СКЗ.

Манојловић 1997: Тодор Манојловић, *Нови књижевни сајам*, приредио М. Пантић, Зрењанин, Градска нар. библиотека.

Манојловић 1998: Тодор Манојловић, *Основе и развој модерне њоезије*, приредио Г. Тешић, Зрењанин, Градска нар. библиотека.

Манојловић 2005: Тодор Манојловић, *Песме*, приредили М. Ненин и З. Хаџић, Зрењанин, Градска нар. библиотека.

Манојловић 2007: Тодор Манојловић, „Сликарска изложба Групе уметника“, *Полишка*, 1919. *Ликовна критика*, приредила Ј. Јованов, Зрењанин, Градска нар. библиотека.

Панофски 2002: Erwin Panofsky, *Idea: prilog povjesti pojma starije teorije umjetnosti*, Zagreb, Golden Marketing.

¹² Бранко Миљковић, „Песма и смрт“, *Израз*, септембар, 1959. год. III, бр. 9, стр. 244.

¹³ Иван Лалић, песма „Cantico delle creature“ из збирке *Смешње на везама* (1975).

Пеликан 2011: Јарослав Пеликан, *Хришћанско предање: историја развоја домаћиа*, том 3, Београд, Сл. Гласник.

Савић Ребац 1988: Аница Савић Ребац, *Сјудије и ољеди I – II*, приредила Д. Зличић, Н. Сад, Књ. заједница.

Секулић 2010: Исидора Секулић, *Изабрани есеји*, приредио Ђ. Ј. Јанић, Н. Сад, Академска књига.

Стојановић Пантовић 2012: Бојана Стојановић Пантовић, *Песма у прози или прозаида*, Београд, Сл. гласник.

Фридрих 2003: Хуго Фридрих, *Сјрукџура модерне лирике*, Н. Сад, Светови.

Црњански 1999: Милош Црњански, *Есеји и чланци I*, приредио Ж. Стојковић, Београд, Задужбина М. Црњанског.

Црњански 1919: Miloš Crnjanski, „Ivo Andrić: *EX PONTO*“, *Književni jug*, 16. 4. 1919, knj. III, sv. 8.

Црњански 1929: Милош Црњански, „Данашња књижевност и уметност имају опет значај једне религиозности“, *Правда*, 1929. *Есеји и чланци 2*, приредио Ж. Стојковић, Београд, Задужбина М. Црњанског.

Stojanka Milanović

THE ELEMENTS OF MODERNIST POETRY IN POETIC PROSE OF IVO ANDRIĆ

S u m m a r y

In the lyrical prose of Ivo Andrić and other poets of *The Group of Artists* (1919), we perceive certain common characteristics such as autoreferentiality and the belief that artistic imagination has the power to change the real world. The young poets of this generation were connected by strong individualism, metaphysical, that is to say religious, comprehension of poetry in which the desire for transcendence expressed itself through unity of Christian iconography and pagan pantheism. The *new* poetry revives elements of Neo-Platonism and medieval theological and aesthetic thought of St Augustus and Francis of Assisi.

